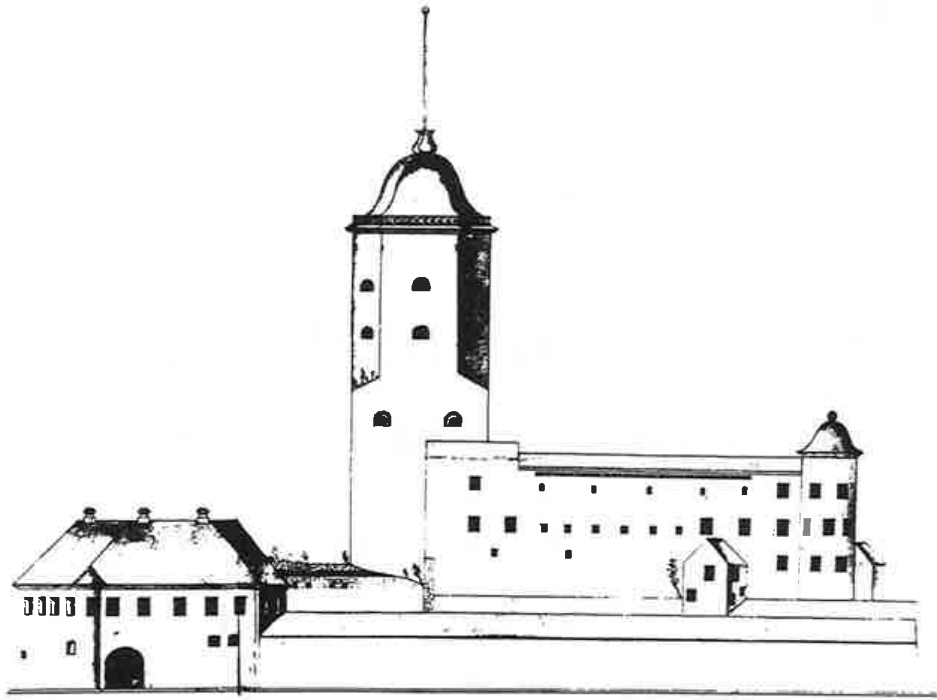

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
toimitteita
10

HELSINKI 1992

Vuonna 1993 700 vuotta täyttävä Viipurin linna v. 1797.

ISBN 951-96575-0-9

 Etelä-Saimaan Kustannus Oy - Lappeenranta 1992

Erkki Kuujo

Saksa virkakielenä Vanhassa Suomessa

Vanhaksi Suomeksi alettiin v:n 1812 jälkeen kutsua Viipurin kuvernementtiä, joka pääosaltaan v:n 1721 Uudenkaupungin ja pienemmältä osaltaan v:n 1743 Turun rauhassa siirtyi Ruotsiin yhdistetystä Suomesta Venäjän alaisuuteen. Venäjän keisari Aleksanteri I liitti tämän alueen v:n 1812 alusta Ruotsilta v. 1809 Venäjälle siirtyneeseen Suomeen, jonka suuriruhtinaaksi hän oli tullut. Tarkoitukseni on seuraavassa selostaa saksan kielen asemaa virkakielenä tällä alueella vuosina 1721—1811. Heti alkuun on todettava, että saksa ei suinkaan ollut siellä ainoa virkakieli, vaan venäjä ja ruotsi kilpailivat sen kanssa. Niinpä armeijan kielenä oli koko ajan venäjä.

Alueen maaseutu oli suomalaisten talonpoikien asuttamaa ja puhekielenä saksaa käytettiin vain eräissä kartanoissa ja monessa porvariskodissa, varsinkin Viipurin kaupungin suurporvarien keskuudessa. Viipurissa oli jo keskiajalla kaukokauppa ollut sikäläisten saksalaisten käsissä; näillä oli sukulaisia Tallinnan hansaporvareissa. 1500- ja 1600-luvulla oli Viipurin kauppiaiden johtoryhmään tullut mukaan myös ruotsalaisia suurkauppiaita. 1700-luvun alun Suuri pohjan sota merkitsi saksalaisuuden voimistumista Viipurissa Nevanlinnan eräiden saksalaisten suurkauppiaiden muutettua sinne. Viipurin vanhemmista saksalaissuvuista moni saavutti vasta 1700-luvulla varsinaisen kukoistuksensa. Lisäksi useat Viipurin vanhat ruotsalaisuudet saksalaistuivat joko enemmän tai vähemmän.

Saksa tuli jo 1726—27 Viipurin maistraatin viralliseksi kieleksi ruotsin tilalle, vaikka hallitusviranomaisten sille lähettämät ukaasit olivat aina venäjänkielisiä. Maistraatilla oli palveluksessaan venäjän kielen kääntäjä. Sitä vastoin maistraatti kieltäytyi — esim. v. 1740 — ottamasta vastaan ruotsinkielisiä kirjelmiä. Maistraatin alaosastona v:sta 1753 toiminut kämnerinoikeus käytti tosin vuosina 1797—1808 ruotsinkieltä. Ammattikunnat antoivat toisinaan ruotsinkielisiä mestarikirjoja (ainakin puusepät v. 1786), mutta pöytäkirjat pidettiin yleensä saksaksi. Saksalaisten johtoasema Viipurin kaupungissa oli koko 1700-luvun ehdoton, vaikka Viipurin siviiliväestöstä oli v. 1812 saksalaisia vain 12 % (ruotsalaisia 14 %, venäläisiä 30 % ja suomalaisia 44 %).

Uudenkaupungin rauha v. 1721 ei taannut Viipurin Karjalalle — päinvastoin kuin Virolle ja Liivinmaalle — muita erioikeuksia kuin luterilaisen uskon säilymisen. Kun erityisesti Viipurin kaupungin porvariston piirissä oli saksalaisuus voimistunut, huomasivat Venäjän vallanpitäjät käteväksi hoi-

datuttaa Viipurin kuvernementistä tulleita asioita samalla tavoin kuin saksalaisten johtamasta Baltiasta saapuneita. 1710-luvun lopulla muotoutunut Venäjän oikeuskollegio sai hoiviinsa Baltian oikeudelliset ja kirkolliset asiat ja kun myös Viipurin puoleiset luterilaisen kirkon asiat olivat sen huolena, mitä varten oikeuskollegiossa oli baltilaisia virkamiehiä, oli luonnollista, että muutkin Viipurin kuvernementin oikeusasiat tulivat sille. Kun oikeuskollegio sai 1727 saksankielisen varapresidentin lisäksi toisen — venäläisen — oli tarkoituksenmukaista muodostaa erillinen Liivinmaan ja Viron asioiden oikeuskollegio. Vuonna 1734 kaikki evankeliset seurakunnat koko Venäjänmaalla alistettiin sille ja seuraavana vuonna myös Viipurin kaupunki. Turussa v. 1743 tehdyn rauhan jälkeen kollegion nimeen lisättiin ”suomenmaalaisten”, joten täydellinen nimi kuului tästä edes Liivinmaalaisen, virolaisten ja suomenmaalaisten asian oikeuskollegio. Sen virkakieli oli saksa. Kollegiosta tuli Viipurin kuvernementin oikeusasioiden ylin viranomainen, jonka yläpuolella oli vain koko valtakunnan Hallitseva senaatti.

Vaikka Viipurin kuvernementin oikeusistuimet Viipurin maistraattia lukuunottamatta antoivatkin tuomionsa — kuten vanhastaan — ruotsinkielellä (tuomarien oli tietenkin väestön suomalaisuuden takia hallittava myös suomea), merkitsi se kaikkien oikeuskollegion käsiteltäväksi tulleiden asiakirjojen käännätystä saksaksi. Itse tuomiokirjat lähetettiin kylläkin vuosittain tarkastettaviksi ruotsinkielisinä ja vain lähetekirjelmä laadittiin saksaksi. Oikeuskollegio lähetti jo v. 1744 edellisenä vuonna Turun rauhassa Venäjään liitetyn alueen kihlakunnantuomareille käskyn, että he lähettäisivät — mikäli mahdollista — kirjelmänsä sille saksankielisinä. Ruotsin kielen käyttö tuomioistuinten pöytäkirjakielenä oli etenkin Turun rauhassa liitetyllä Kymenkartanon alueella perusteltua, koska rauhassa oli sovittu siellä noudatettavaksi Ruotsin v:n 1734 lakia.

Aivan samoin kuin oikeuskollegiosta erottautui Liivinmaan oikeuskollegio myös kamarikollegiosta irtaantui Turun rauhan jälkeen liivinmaalaisen, virolaisten ja suomenmaalaisen asioiden kamarikollegio, joka toimi (vuosia 1784—1797 lukuunottamatta) v:een 1802 Pietarissa valtakunnan kamarikollegion ollessa sijoitettuna Moskovaan. Sen virkakieli oli kuitenkin venäjä. Melkoinen osa liivinmaalaisen asioiden kamarikollegion asiakirjoista siirrettiin Suomen valtioneuvostoon, minne niitä kertyi yli 600 mahtavaa nidettä. Kamarikollegion omien pöytäkirjojen yms. lisäksi tuossa arkistossa on Viipurin kuvernementin paikallishallinnon kameraalinen materiaali, joka maakirjoineen yms. syntyi yleensä ruotsinkielisenä, mutta joka käännettiin venäjäksi. Vuotuinen nide usein varustettiin kumminkin saksalaisella rekisterillä. Saksa on pääkielenä ns. Preiskuranteissa, jotka yleensä käsittävät Riian, Tallinnan, Arensburgin, Narvan ja Viipurin. Myös tullitilien yhteenvedot ovat näissä tilikirjoissa. Esim. v. 1750 Viipurin ja Haminan tullitilit syntyivät saksankielisinä ja käännettiin venäjäksi.

Tullihallinnossa Viipurin tullikamari laivoittaisi tullausluettelot v:sta 1724 alkaen saksaksi, mutta siirtyi vuosisadan puolivälissä venäjään. Esim. Savonlinnan rajatullin asiakirjat vuosilta 1770—1785 ovat enimmäkseen venäjää, mutta myös saksaa ja ruotsia esiintyy melko runsaasti.

Katariina II toteutti v. 1784 monimutkaisen käskynhaltijajärjestelmänsä myös Viipurin kuvernementin alueella. Etenkin Viipuriin syntyi valtion siihenastisten virastojen tilalle lukuisia uusia, joista useihin paikallinen aateli tuli mukaan. Näistä virastoista valtaosa käytti virkakielenään saksaa.

Alempien oikeusistuinten kieli säilyi kylläkin usein aluksi ruotsinkielisenä, mutta muuttui myöhemmin saksaksi. Liivinmaalaisen oikeuskollegion tilalle tuli Viipurin Karjalassa Viipurissa kokoontunut tribunaali.

Haminan maistraatti sai v. 1791 määräyksen ruotsin sijasta käyttää joko saksaa tai venäjää; siellä siirryttiin saksaan. Jo v:sta 1788 se oli varustanut pöytäkirjansa sekä ruotsin- että saksankielisellä rekisterillä. Lappeenrannan maistraatti sai samanlaisen käskyn jo v. 1786, mutta sekin siirtyi vasta v. 1791 saksankieliseen pöytäkirjaan. Siihen tuli v:sta 1804 alkaen venäjänkielisiäkin asioita ja v:sta 1804 alkaen venäjä oli jo enemmistönä ja saksa vähemmistönä.

Vuoden 1784 hallintouudistuksessa uudelleen perustettujen Käkisalmen, Sortavalan ja Savonlinnan kaupunkien arkistot eivät ole ajalta ennen 1812 täydellisesti säästyneet, joten annettujen määräysten toteutus jää osittain selvittämättä. Niinpä Viipurin kuvernementin maistraatti käski Sortavalan maistraattia heti kaupungiksi tulon jälkeen laatimaan kaikki asiakirjat saksaksi eikä ruotsiksi. Seuraavana vuonna Viipurin kameraalihovi vaati Sortavalan alimaa-oikeudelta asiakirjat venäjänkielisinä. Käytännössä Sortavalassa v:n 1810 tienoissa venäjä on valta-asemassa. Käkisalmen maistraatti siirtyi pöytäkirjoissaan ruotsista saksaan 17.8.1786 käskynhaltija Günzelin parisen päivää varhemmin antaman määräyksen perusteella.

Katariina II:n kuoltua luovuttiin 1797 koko Venäjänmaalla käskynhaltijajärjestelmästä ja palattiin entiseen, missä maaseudun oikeusistuimen alin porras oli kihlakunnankäräjät ja korkein uudelleen perustettu Liivinmaan oikeuskollegio.

Vanhan Suomen väestön pääosa oli luterilaista. Suomenkielisiä olivat maaseutukirkkoissa pidetyt saarnat (ja pääosa kaupunkikirkkojen saarnoista) ja suurin osa paikalliskirkon toiminnan yhteydessä syntyneestä asiakirjamateriaalista. Viipurissa oli myös saksalainen seurakunta 1700-luvun puolivälistä alkaen (säilyneet syntyneiden luettelot v:sta 1757, vihittyjen 1758- ja kuolleiden 1778-); Haminassa kaupunkiseurakunnan kappalainen piti saksankielisiä saarnoita ja erillisiä saksankielisiä kirkonkirjoja vuodet 1782—1797. — Vanhan Suomen luterilainen kirkko jakaantui Viipurin ja Haminan konsistorien alaisuuteen; kumpikin piti pöytäkirjansa ruotsiksi, kunnes edellinen siirtyi saksaan v. 1794 ja jälkimmäinen oikeuskollegion määräyksestä 23.10.1805.

Yksinkertaistettu taulukko Vanhan Suomen virkakielestä 1721—1811

r = ruotsinkielinen
s = saksankielinen
v = venäjänkielinen

I ARMEIJA

v

II TUOMIO-
ISTUIMET

1a *Maaseudun alioikeudet:* aluksi r, käskynhaltijakautena 1784—1797 piirikaupunkeihin keskitet-

- tyinä pääosin s, 1797—1811 yleensä r, mutta joissakin s
- 1b *Laamanninoikeudet*: 1744—1784 r
- 2 *Kaupunkien maistraatit*: Viipuri 1726—1811 s; Hamina 1743—1790 r, 1791—1811 s; Lappeenranta 1784—1790 r, 1791—1802 s, 1803—1804 s&v, 1805—1811 v; Sortavala 1784 s, myöh. v; Käkisalmi 1785—1786 r, 17.8. 1786—1795 s
- 3 *Liivinmaalaisten, virolaisten ja suomenmaalaisten asioiden Oikeuskollegio* (Pietarissa) 1735—1786, 1797—1811 s
Siviilitribunaali & Rikostribunaali (Viipurissa) 1784—1797 enimmäkseen s
- III HAL-
LINTO
- 1 *Maaseudun paikallishallinto*: pääasiallisesti r (kaupunkien ” vrt. ed. maistraatit)
- 2 *Keskittason paikallishallinto* (provinssikansliat ym) r&s&v
- 3 *Viipurin kuvernementin hallinto* (-kanslia yms.) pääosin v, joskus (etenkin 1784—1797), esim. yleinen huoltokollegio (kirkko, koulu, sosiaali-huolto) 1784—1811 pääosin saksa 1700-luvun puolella, kuten myös aateliston holhousvirasto 1785—1794
- Viipurin tullihallinto* 1724 — n. 1750 s, n. 1750—1811 v
- 4 *Liivinmaalaisten, virolaisten ja suomenmaalaisten asioiden Kamarikollegio* (Pietarissa) 1741—1798 v (kaikki ed.main. hallintoviranomaisilta saapuneet kirjeet käännettiin v:ksi, jos ne olivat joko ruotsin- tai saksankielisiä)
- IV KIRKKO
- 1a *Viipurin konsistori* varhaisin säilynyt pöytäkirjanide v:lta 1793 r, 1794—1811 s
- 1b *Haminan konsistori* 1744—1805 r, 23.10. 1805—1811 s
- 2 vrt. edellä oikeuskollegio II, 3
- V KOULU-
LAITOS
- V:sta 1788 yleensä s

Ed.mainittujen virastojen arkistot ovat joko Valtionarkistossa Helsingissä (siellä on myös pietarilaisten II, 3 ja III, 4 mainittujen kollegioiden Viipurin kuvernementin alueelta tulleiden asioiden asiakirjat, jotka on myöhemmin saatu Pietarista Suomeen) tai Mikkelin maakunta-arkistossa.